

Tür: Araştırma Makalesi

Kabul Tarihi: 11 Aralık 2021

Gönderim Tarihi: 9 Kasım 2021

Yayımlanma Tarihi: 27 Aralık 2021

Atf Künyesi: İLYAZ, Emirhan (2021), “Bir Sözlü Kültür Unsuru Olarak Rivayetin Roman Tipine Etkisine İlişkin Bir İnceleme: İnce Memed 1 Örneği”, *International Journal Of Turkish Academic Studies (TURAS)*, C. 2, S. 3, s. 137-155.

BİR SÖZLÜ KÜLTÜR UNSURU OLARAK RİVAYETİN ROMAN TİPİNE ETKİSİNE İLİŞKİN BİR İNCELEME: İNCE MEMED 1 ÖRNEĞİ¹

Emirhan İLYAZ²

10.54566/turas.1021357

ÖZ

20. yüzyıl ideolojik Türk romanının en seçkin örneklerinden birisi olan *İnce Memed*, Türk romanına kazandırdığı modern eşkıya tipiyle, romancılığımız için çok önemli bir duraktır. Romanda, yazarın yoğun olarak kullandığı sözlü kültür ürünleri ve rivayetler, onun edebiyatında çok önemli bir yer işgal etmesinin yanında, *İnce Memed* romanında inşa edilen fedakâr, cesur ve halkçı modern eşkıya tipi için de son derece önemlidir. Romancı, dörtleme boyunca ideolojisi doğrultusunda inşa etmek istediği tipi, ikincil ve üçüncül kahramanları kullanarak rivayetlerle desteklemiş ve halkın geleneksel düşünme biçimini kullanarak mitolojik bir modern eşkıya tipi ortaya çıkarmıştır. Bunu yaparken, Türk edebiyatının köklü birikiminden faydalanan Yaşar Kemal'in romancılık anlayışı ve ortaya koyduğu tip, *Dede Korkut Kitabı* ve *Koroğlu Destanı*'ndaki tip inşa anlayışıyla aynı çizgide ilerlemektedir. Türk toplumunun ve edebiyatının seçkin örneklerinden olan ve toplumun her anlamda derinlikli yapısını gözler önüne seren bu metinler, aslında Türk

¹ Yüksek Lisans Tezinden Üretilmiş Makale.

² Yüksek Lisans Öğrencisi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı ABD, E-posta: emirhanilyaz@hotmail.com, ORCID 0000-0001-7702-3284.

toplumunu ve edebiyatını eleştirel bir bakış açısıyla ele almayı da salık veren yapıtlar arasında ilk sıralarda gelmektedir. Bu ürünler, toplumsal düşünceyi, sosyo-kültürel yapıyı ve toplumsal tabakalaşmayı tek bir frekansta toplayan tipleri içinde barındırması açısından üzerinde düşünülmesi ve incelenmesi gereken metinlerdir. Bu metinlerin 20. yüzyıl ideolojik Türk romanıyla temaslarını açığa çıkarmaya çalışmak, modern romanımız ve toplumun bu romanları talep etme sebebine ilişkin önemli veriler elde etmemizi sağlar. Bu mevcut verilerle geçmiş edebi birikimimiz ve günümüzdeki edebiyat anlayışımızı sentezlemek gelecekteki toplumu, roman özelinde edebiyat üzerinden yeniden inşa etme ve ona bir ilerleme rotası belirleme olanağı tanıyacaktır. Geçmişte eşkıyalara vb. kriminal tiplere umut bağlayan bir toplumun ihtiras sahibi yönlerini roman üzerinde tespiti çalışmak, türün sosyolojik anlamda da geniş bir birikimi olduğunu ispatlar. Rivayetler, bu birikimi de belirgin biçimde görmemize ve edebiyat araştırmalarını kullanmamıza imkân tanır. Bu çalışmada, *İnce Memed* dörtlemesinde görülen rivayet kaynaklı kısırdöngünün tip unsuruna etkisi, serinin birinci romanı üzerinden somutlaştırılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sözlü Kültür, İdeoloji, Rivayet, Tip, Eşkiya.

AN EXAMINATION OF THE IMPACT OF THE NARRATIONS OF THE NOVEL TYPE AS AN ELEMENT OF A ORAL CULTURE: CASE OF MEMED MY HAWK 1

ABSTRACT

Memed My Hawk, which is one of the most elite examples of the 20th century ideological Turkish novel, is a very important stop for our novels with the type of modern bandit that gave Turkish novel. In the novel, oral culture products and rumors in which the writer uses intensively, it is also extremely important for the type of sacrificism built in the Memed My Hawk novel, which is built in the Memed My Hawk novel. The novelist has supported the type of secondary and tertiary heroes that he wants to build in line with the ideology throughout the course of the quarry, and has emerged the type of people to a mythological gap using the traditional way of the people. While doing this, Yaşar Kemal, who benefits from the rooted accumulation of Turkish literature, is progressing in the same line as the understanding of the type of Kemal's Romanism and the type of in the Book of Dede Korkut and Köroğlu Epic. In this study, the impact of the type element of the narrative enormous accurate in the Mehmed My Hawk quadrator, the type element is embodied over the first novel of the series. These texts, which are from the elite examples of the Turkish society and the literature, these texts are actually in the first rankings among the works that demonstrate the Turkish society and literature from a critical

Cilt/Volume 2, Sayı/Issue 3, 2021

perspective. These products are the texts that should be considered and examined in terms of hosting social thinking, socio-cultural structure and social layers in a single frequency. Trying these texts to reveal their contacts with the 20th century ideological Turkish novel, allow us to achieve important data on our modern novel and the reason for demanding these novels. These existing data will recognize our future literary accumulation and future society to synthesize our future society, rebuilding the future society through literature, and determine a progress route. In the past to the spectrums and so on. Working on the romance of a society that connects the criminal types of hope to work on the novel, proof that the species is a wide accumulation of the species in the sociological sense. Narrations also allow us to see this accumulation significantly and use literary research. In this study, the effect of the type element of the narrative enforcement in the Memed My Hawk quadreciprocity is tried to be embodied on the first novel of the series.

Keywords: Oral Culture, Ideology, Narration, Type, Bandit.

GİRİŞ

Türk edebiyatı, oldukça güçlü ve derinlikli bir sözlü kültür birikimine sahiptir. Bu, binlerce yıl boyunca gelişip çeşitlenmesinin yanında, toplumun düşünce biçimi, deneyimleri, algısını da açık gösteren ve rivayetlerle desteklenen bir birikimdir. Atasözü, deyim, türkü, mani, ninni, bilmece, ağıt, ilahi gibi sözlü kültür ürünleri, halk tarafından üretilip işlenmiş ve günümüze taşınmış sözlü kültür unsurlarıdır. Bu unsurların halk tarafından kuşaktan kuşağa aktarılmaları, aynı zamanda moderniteyle ve modern edebiyatla da temas etmeleri anlamına gelmektedir. Bu bağlamda, sözlü kültür mirasının bazı edebî türlerle teması, modern edebiyatta gözle görülür etkiler meydana getirmektedir. Bu etkileri bazı edebî türlerde belirgin biçimde gözlemleyebilmek mümkündür. Roman türü, olay örgüsü, zaman, mekân, kahraman ve tip gibi unsurlarıyla sözlü kültürün modern edebiyata etkilerinin görünür kılınması bağlamında önemli bir yerde durmaktadır. Çünkü roman tarihsel süreçten, toplumların yazılı ve sözlü kültür ürünlerinden ve geçmişten günümüze dek getirmiş oldukları yaşamsal tecrübelerden üst düzeyde faydalanmasının yanında, bunları modernize etmekte en başarılı türlerin başında gelir. Bu durum romanı, diğer edebî türlere kıyasla çok daha etkin ve talep edilir kılmaktadır. Bu bağlamda, romanın birey ve toplumun düşünsel ihtiyacına da cevap veren yapısını göz önüne alırsak, türün sözlü kültürden beslenmeye ve sözlü kültür temelinde üretilmeye son derece müsait olduğunu söyleyebiliriz. Burada üzerinde durulması gereken asıl mesele, romancının bu faaliyeti romanın hangi unsuru üzerinde yürüteceğidir. Bu durumda, toplumların dinamikleri ve tarihsel süreçteki deneyimleriyle birlikte, metinsel düzlemdeki eğilimleri ve taleplerini incelemeye almak, tip kavramına ve

bu kavramın roman türündeki konumuna ilişkin bazı çözümler yapmak gerekmektedir. Türk toplumunun tarihsel süreçteki eylemlerine bakıldığında, toplumsal eğilim ve yeteneklerinin roman yaratmaya ve türü belli başlı tipler üzerinden geliştirip belirgin kılmaya uygun olduğu söylenebilir. Mehmet Kaplan, tip kavramına ilişkin şu şekilde bir tanım geliştirmiştir;

“Destan, mesnevi, roman, hikâye ve tiyatro gibi vak’aya dayanan edebî eserlerde, o vak’ayı gerçekleştiren aslî bir kahraman vardır. Eserin belkemiğini o teşkil eder. Eser boyunca önemli vak’alar, duygular ona bağlanır. Bazı eserlerde bu kişiler basittir, bazılarında karmaşıktır. Hayatı en ince ayrıntılarına kadar tasvir eden romanlardaki şahıslar umumiyetle karmaşıktırlar. Çeşitli yönleri vardır. Onları bir kelime veya bir formül ile özetlemek hemen hemen imkânsızdır. Eski çağlara ait destanlar ile mesnevilerde, umumiyetle, karakterleri aynı kalan kişilere rastlanır. “Tip” adı verebileceğimiz bu basit ve sabit karakterli kişiler, küçük farklarla, aynı devirde yazılan başka eserlerde de görülür. Tip kelimesi bu bakımdan onlara uygun düşer.” (Kaplan, 2019: 9).

Kaplan’ın yapmış olduğu tip tanımı büyük oranda geçerli olmakla birlikte özellikle roman türünün edebiyatımızda başlangıçtan günümüze gelene dek geliştiği ve değiştiği gerçeğini de göz önüne alarak, günümüz edebiyatında ve romanındaki tip olgusunun “basit” ve “sabit karakterli” olmaktan oldukça uzak olduğunu ve tip olgusunun oldukça karmaşık ve irdelenmeye muhtaç olduğunu söyleyebiliriz. Tip olgusu üzerinde yapılan akademik çalışmalar bu elemanı genel itibariyle çeşitli özelliklere göre adlandırmaya dayansa da, bu unsur birçok farklı koşula göre değişen ve gelişen bir yapıya sahiptir. Bu düşünceden hareketle bir roman tipini anlamlandırmaya ve sınırlarını çizip bir çerçeve içine koymaya çalışırken onu tarihî tipler, edebî tipler, terörist tipler vb. şekilde literatüre yerleştirmeye çalışmak verimsiz bir çabadır ve bu olgunun büyük oranda yanlış anlaşılmasına yol açacaktır. Tip unsuruna ilişkin adlandırma ve dar kalıplarla tanımlama şeklinde ortaya koyulan bu tavrın, sözlü kültür neticesinde ortaya çıktığını ifade edebiliriz. Bu bağlamda, tip unsuruna bu denli etki eden bir fenomen olan sözlü kültürün romana ve roman tipine de birçok farklı yönden etki etmesi kuvvetle muhtemeldir.

Batı toplumları ve edebiyatına kıyasla, yazılı olmaktan ziyade sözlü anlamda oldukça güçlü bir birikim sahibi olan Türk toplumunda ve edebiyatında, tip inşa etme eyleminin sözlü kültür ve toplumsal algıdan beslenen bir tarafının olduğunu rahatlıkla ifade edebilmekle birlikte, bu eylemin belli başlı sakıncalarının bulunduğu ve bunların tip kavramı üzerinden roman türüne de belirgin bir biçimde sirayet edeceğini söyleyebilmek mümkündür. Yani tip kavramının bizim edebiyatımızda yazılı değil, sözlü edebiyat

birikiminden yararlanılarak inşa edilip geliştirildiğini söylememiz mümkündür. Bu aynı zamanda bireyin ve toplumun düşünsel belirsizlik ya da kriz dönemlerindeki sorunları tip unsuruna yansıtması ve bu unsurun etrafında ileriye dönük olarak çok önemli sorunlara yol açması anlamına da gelmektedir. Bu durum, Türk toplumu gibi geleneksel temayüllere büyük önem veren ve çoğu zaman gündelik yaşantısını örf adet, anane gibi unsurlarla şekillendiren kitleler için modern anlamda edebî ürünü de etkileyebilecek çok büyük bir sorundur; çünkü sözlü birikimde tek bir kanaldan ortaya çıkma ve gelişme biçiminde bir ilerleme rotası kaydetmek çoğu zaman ihtimal dâhilinde değildir. “Söz var olduğundan beri hem sözlü, hem de yazılı edebiyatta temalar, kahramanlar, konular bir yerden bir başka yere seyahat edip durmuştur.” (Kurtuluş, 2009: 62). Bu sorunlu seyahat, yalnızca modern öncesi edebiyat ürünleriyle sınırlı kalmayıp modern edebiyatımıza ve romancılığımıza da etki etmiş ve netice itibariyle tip kavramı bundan etkilenecek romancılığımızda bazı önemli sorunlar ortaya çıkarmıştır. Bu sorunları görünür kılmamanın yolu, Türk toplumu ve edebiyatı için önem arz eden bazı metinlere eleştirel bir yaklaşım getirmekten geçer. Bu metinlerde okurun karşısına çıkan tipler, Türk toplumunun beğeni ve taleplerini metin düzleminde yansıtmakla birlikte, romancılığımızın metinlerarasılıkla sıkı bir bağı bulunduğunu da gösterir niteliktedir. Kendinden önceki yazınsal birikimden mutlak surette faydalanacak olan romancı, zihnindeki tipi inşa etmek için mensubu olduğu toplumdaki metinleri büyük ölçüde referans alacaktır.

Bu düşünceden yola çıkarak, Türk edebiyatı ve toplumu için son derece önemli bir metin olan *Dede Korkut Kitabı* ve bu yapıtta inşa edilen tiplerin nitelik ve işlevlerini görünür kılmak gerekmektedir. *Dede Korkut Kitabı*’nda inşa edilen ve Türk toplumu ile edebiyatının kullanımına giren tipler, zamanın gerekleri ve kitlenin yaşayış biçimine göre şekillendirilmiş ve günümüz edebiyatına kadar etkisi hissedilmiş unsurlar olarak tanımlanmaya gayet müsaittir. Yapıt, Türk edebiyatının sözlü kültürle olan sıkı bağlarını göstermesi bakımından oldukça niteliklidir ve içindeki hikâyelerin anlatım tekniği sözlü kültür geleneğine uyacak biçimde oluşmuştur;

“...Dede Korkut Kitabı’ndaki anlatım tekniği bize Türklerin hem eski dönemlerdeki destan anlatım tekniğini gösterdiği gibi, hem de günümüz sözlü anlatımının daha iyi anlaşılması imkânını verir. Kitaptaki destan-hikâyeler genellikle üçüncü şahıs ağzından, bir rivayet şeklinde anlatılır ve kahramanların karşılıklı konuşmaları veya “soylama” adı alan bir şiir söyleyecek olmaları durumunda ise birinci şahıs tanıtıldıktan sonra bu konuşma ve şiirlere yer verilir. Kitabın tamamındaki destan-hikâyeler bu yapıyı hiç bozmadan takip eder. Bu özellik kitabın giriş kısmındaki veciz sözler için de geçerlidir.” (Ekici, 1998: 19).

Ancak, *Dede Korkut Kitabı*'na metin merkezli bir yaklaşım geliştirildiğinde, yapıttaki tiplerin toplumun ihtiyaçlarına yönelik olmakla kalmayıp, bu ihtiyaçların karşılanması bağlamında bazı olağanüstülükler gösterdiğini de ifade etmek mümkündür. Bu bağlamda, *Dede Korkut Kitabı*'nın önemine ilişkin çıkarımlar ve yapıta biçilen değer de göz önüne alındığında, yapıttaki tiplerin ortaya çıktığı çağlara göre uygun/kabul edilebilir olmasına rağmen, modern edebiyatımız için belli başlı sorunlara yol açtığı ifade edilebilir. Yapıttaki genel tavır olağanüstülüklerle yaslanmak ve bunları mümkün olduğu kadar kutsallıklarla çevrelemektir. Ayrıca yapıtta okurun karşısına çıkan tipler büyük oranda sözlü kültürden beslenmekte ve bu birikimden istifade edilerek inşa edilmektedir;

“...Gelenekten gelen tasavvurlarla oluşturulmuş, olağanüstü tasavvur, güç ve eylemlerin ya hepsine birden ya da bazılarına sahip olarak anlatıda yer alan ve farklı farklı anlatılarda genel anlamda benzer niteliklerle yer alan karakterdir. Dede Korkut Kitabı'ndaki olağanüstü tipler Hızır, Azrail, peri ve Tepegöz'dür. Bu tipler Türk sözlü kültüründen gelen varlıklardır. Bunların birer tip olarak kabul edilmesinin sebebi de Dede Korkut Kitabı'ndaki işlenişlerinin sözlü kültürdeki tasavvura yakın duruşudur.”
(Sarpkaya, 2015: 99)

Modernizmin en büyük getirilerinden birisi, kutsallıklardan belirli kıstaslara göre uzaklaşmak olduğundan ve bu bağlamda yeni imgelerin inşa edilip kullanılması kaçınılmaz olduğundan *Dede Korkut Kitabı*'nda karşımıza çıkan zaman, mekân, olay ve tip unsurlarını inşa edip kullanma mantığı, günümüz edebiyatı ve romanı için kullanışlı gözükmemektedir. Bunun en önemli sebeplerinden birisi, *Dede Korkut Kitabı*'nda okurun karşısına çıkan sözlü kültür birikimi ve bunun tip olgusuna etkisidir. Hızır, Azrail, peri ve Tepegöz gibi olağanüstü tipler, çok büyük ölçüde halkın gündelik olaylara ve durumlara getirmiş oldukları yorum ve perspektiflerden beslenen, bu şekilde yapıtta kullanılmış unsurlardır. Bu tipler, realite bağlamında düşünülmesinin imkânsızlığı yanında, etrafında büyük bir imaj sorunu da olan olgular olarak toplumsal yaşamda ve edebiyatta varlıklarını sürdürmektedirler. Bu durum aynı zamanda bu olguların kültleştirilmenin de önünü açmaktadır. Hızır tipi özelinde düşünecek olursak; çağlar boyunca sözlü kültür birikiminden beslenerek edebiyatımızın her türünde varlığını sürdüren Hızır, gün geçtikçe kişiliğine atfedilen kutsallığı pekiştirmekte ve tanrısal anlamdaki kutsallığa yaklaşmaktadır;

“...Türklerin İslamiyet'i kabul etmelerinden sonraki dönemlerde oluşan halk anlatmalarının bazılarında Hızır'ın yanı sıra, Hz. Muhammed ve Hz. Ali'nin yardımcı kişi olarak karşımıza çıktığı görülmektedir. İslamiyet'in kabulünden hemen sonra oluşan bu anlatmalarda, kahramana yardım eden

ilahi varlığın Hızır yerine, Hz. Muhammed ya da Hz. Ali şeklinde tasavvur edilmesi, toplum zihninde Hızır figürünün tam olarak yerleşmemesiyle alakalı olabilir. Nitekim daha sonraki dönemlerde teşekkül ettiğini bildiğimiz destanlarda, Hızır'dan başka yardımcı ilahi varlığa pek rastlanmamaktadır." (Duman, 2015: 199)

Bu durum, toplumun bir kavramı ya da kişiyi romantize etmek, onu yüce bir nesneye dönüştürmek konusundaki eğilimini gözler önüne sermekle birlikte, kişi ya da kavramın edebî ürün için bir tipe dönüştürülmesi sürecinde de bazı problemler ortaya çıkarabilir. Modern öncesi metinlerde büyük çoğunlukla peygamberler ve diğer dinî şahsiyetler üzerinden yürütülen tip inşa etme eylemi, bu şahsiyetlerin toplum ve edebiyat ürünü üzerindeki etkisinden ötürü modern topluma ve edebiyat ürününe de olumsuz anlamda etkiler yapabilir. Roman türü özelinde düşünecek olursak; modern toplumun ihtiyacı olan şey, türe has unsurların kutsallıklarla çevrelenmesi değil, bu unsurların romancı ve toplum tarafından eleştirel düzlemde inşa edilip okunmasıdır. Türk romanında tip inşa etme ve kullanma sürecine bakıldığında, romanın diğer unsurlarının bu olgu çevresinde şekillendiğini hatta tip olgusunun romanın diğer bütün unsurlarını örttüğünü söyleyebilmek mümkündür. Bu, geçmiş yazılı birikimindeki etkin unsurlardan birisi olan tipi inşa ederken ve kullanırken, tanrısal olan her şeyle sıkı sıkıya bağlar kurmuş ve o gelenekten faydalanmış, bunu sözlü kültürle harmanlayarak kayda geçirmiş bir toplumun edebî mahiyetteki en önemli sorunlarından birini teşkil etmektedir.

Bizim düşüncemize göre sözlü kültür, anlık düşünüş biçimleri ve değişimlerini içinde barındıran ve anlatıcıların eylemin merkezinde bulunduğu bir birikime karşılık gelmektedir. Bu, söz konusu birikimin çok değişken, devinimli olduğu anlamına da gelmektedir;

"...Şüphesiz sözlü gelenekte yaşayan anonim edebî ürünler veya sözlü anlatılar; insan hafızasına dayalı olarak ezberlenen, ozandan ozana aktarılan, dilden dile, hafızadan hafızaya dolaşan ve yüzyıllar boyu sözlü dilde korunan metinlerdir. Ancak muhtemelen sözlü ürünlerin bir kısmı yazıya geçmeden kaybolup gitmiş, bir kısmı da değişmiş ve kısalıp aşınmış olarak günümüze kadar gelmiştir. Kısacası sözlü ürünler yazılı ürünlere göre değişip dönüşmeye daha açık metinlerdir. Bir başka deyişle sözlü edebiyat metinleri yazılı edebiyat metinlerine göre daha fazla değiş(tir)melere maruz kalabilir. Bu değiş(tir)meler, kimi zaman bilerek ve farklı düşüncelerle, kimi zaman ise bilmeden ve farklı etkiler altında gerçekleşmiştir / gerçekleşmiş olabilir." (Özçelik, 2017: 93).

Dede Korkut Kitabı'nda okurun karşısına çıkan üslup, sözlü kültüre has bir nitelik taşır ve okurla doğrudan doğruya konuşmuş hissi veren dinamik bir yapısı vardır. Bu dinamik yapı, sözlü kültür ve edebiyat birikiminin meydana getirdiği bir sonuç olmakla birlikte, yapıdaki anlatımların çoğunluğunun neticesi bir tip inşa etme ya da kullanma noktasına bağlanmaktadır. Burada asıl üzerinde durulması gereken nokta, yapıta okurun karşısına çıkan tiplerin bazı önemli sorunlar taşımalarıdır. Genel olarak yapıta okurun karşılaştığı tiplere bakıldığında, toplumun o dönemki yaşayış ve beklentilerini karşılayan ve bu bağlamda Türk toplumu ve edebiyatı için önem arz eden kişiliklerdir. Bu durum, metinde okura temas eden tiplerin toplumun düşünme ve yaşayış mekanizmasına has sorunlar bağlamında değerlendirmeye açık olduğunu düşünmemize yol açmaktadır. Türk toplumunun geçmişteki yaşayışı, kültürü ve hayat algısını çözümleyebilmek adına oldukça kıymetli olan bu unsurlar, daha önce de belirttiğimiz gibi bazı olağanüstülükler zemininde ortaya çıkmışlardır. Bu bağlamda, *Dede Korkut Kitabı*'ndaki ifade kalıpları ve kelimelerin metne ve okura sundukları, düşünmeye açılmaktadır.

Yapıtta rivayetlerden beslenen ve bu zeminde oluşturulan birçok anlatım kalıbıyla karşılaşmak mümkündür. Bu durumun metnin hikâye anlatıcılığı temelinde ortaya çıkan yapısıyla yakından ilişkisi olmakla birlikte, sözlü kültürün dinamik ve okurun/dinleyicinin zihnini ardı kesilmeyen mesajlara açık tutan özelliğiyle de yakından ilişkili olduğu kanısındayız. Söz konusu metinde karşımıza çıkan bu tavır, okur nezdinde toplumu kendinden sonraki çağlar boyunca etkileme potansiyeline sahiptir;

“...Geçmişten gelen bilgi, birikim ve deneyimlerin son derece değerli olduğu birincil sözlü kültür döneminden günümüze değişen husus, bu birikimlerin aktarılma yoludur. Yazı gibi bir teknolojiye sahip olan ikincil sözlü kültür dönemi insanları yazılı eserlerden söz konusu bilgileri okuyabilmekte, özellikle kendi yaşamına uygun düşen ve toplumsal hafızaya gönderme yapan eserlerle bir bağ kurmakta ve özdeşleşme yaşamaktadır. Kültürel kodların taşıyıcısı olan sözlü kültür unsurları sözelliğin korunmasıyla gelecek nesillere aktarılabilir.” (Dursun, 2017: 321).

Yapıtın geneline hâkim olan ve okurla temas etme bağlamında en önemli tarafı olarak niteleyebileceğimiz sözel kültüre yaslanma ve sözelliği muhafaza etme durumu, geleneksel tavrın tip unsuruna etki etmesine ve bu unsurun geleneksel bir anlayışla inşa edilip metinde kullanılması anlamına gelmektedir. Bu durum, *Dede Korkut Kitabı* gibi modern öncesi metinler için kabul edilebilir olsa bile, roman türü için bazı sorunlara yol açması kuvvetle muhtemeldir. Roman türü için oldukça önemli bir unsur olan ve üzerine birçok anlam, görev ve tavır yüklenmeye müsait bir unsur olan tip kavramı, *Dede Korkut*

Kitabı özelinde atasözü, mani, ninni, bilmece, ağıt, ilahi, dua, beddua, lâkap vb. sözlü kültür ürünlerinin oluşturulma mantığından büyük ölçüde etkilenmiş ya da tamamen bu mantıkla oluşturulmuştur. Hiç kuşkusuz bu kavramların üstünde kapsayıcı bir unsur olarak rivayetler de tip olgusunun oluşum ve gelişmesini etkilemiştir. Bu, aynı zamanda halkın muhayyilesinin edebî ürüne ve elemana üst düzeyde etki etmesi anlamına da gelmektedir. Aynı durumla, Türk edebiyatındaki başka tiplerde de karşılaşmak mümkündür. Türk sözlü kültüründen beslenerek çağlar boyunca geliştirilen ve varyantlaşan bir tip olan Köroğlu, edebiyatımızdaki bir başka önemli tiptir. Türk kültüründe ve edebiyatında çağlar boyu etkisini sürdüren bu güçlü tipin, Türk toplumu tarafından anlaşılması ve imajının belirginleştirilmesi konusunda bazı önemli sorunların olduğunu söylemek mümkündür. Hiç kuşkusuz bu durumun en büyük nedenlerinden birisi, bu tipin sözlü kültür ürünlerinden beslenerek ortaya koyulmasıdır. Bu haliyle Köroğlu, yalnız eski devirlere ait etkili bir tip olmakla kalmamış, Türk toplumunu ve edebiyatını modern anlamda da etkilemiştir;

“...Köroğlu hikâyesinin doğuşunu ve yaşayışını izah eden başlıca sebep, ısrarla belirtmiş olduğumuz gibi, Türk toplumunun sosyal gayrişuurunda yaşayan alp arşetipidir. Türk toplumu, yirminci yüzyılda bile, karşılaştığı meseleleri, bu çağa uygun vasıtalarla halledemeyince, binlerce yıl öncesine dönmüştür. Türkçülerin, ilim ve makine çağında, eski Türk destanlarını diriltmeleri ve bir müddet için de olsa, Türk aydınlarının gözler önünde bir illüzyon yaratmaları başka hangi sebeple izah olunabilir? Türklerin binlerce yıl içinde yaşadıkları göçebe medeniyetine has temayüller ve tipler, yerleşik medeniyete geçtikten sonra da, çeşitli kılıklara bürünerek gelmiştir...” (Kaplan, 2014: 109).

Onun, Türk toplumu ve edebiyatı için bu denli etkili ve geçerli olmasında, toplum tarafından hiç durmaksızın çeşitli rivayetler etrafında bir imaj yaratılmasının çok büyük bir etkisi vardır. Şahsın hayatın hakkındaki bilgi eksiklikleri ve boşluklar, Köroğlu'nun halkın talep ve ihtiyaçları doğrultusunda donatılmasına ve zaman geçtikçe öz kimliğinden oldukça farklı bir kişiliğe/tipe evrilmesine yol açmıştır. Burada asıl önemli sorun, rivayetlerin birbirini beslemesi ve şahsın toplumsal ihtiyaçlara cevap verecek bir nesneye dönüşmesidir;

“...Nereli olduğu tam bilinmeyen, hikâyelerinde de bu konuda açık bir bilgi bulunmayan Köroğlu'nun Doğu Anadolu-Azerî rivayetinin ilk kolunda babasının Muradiye şehrinden olduğu belirtilmekte, Bolu beyi kolunda geçen, 'Neslimize Murat Hanlı diyorlar' mısraıyla da bu durum doğrulanmaktadır. Hazar ötesi Türkmen rivayetinde Köroğlu'nun bu

Türkmenler'e mensup Teke oymağından geldiği bildirilirse de Türkmenler'in Köroğlu hikâyelerini İran Âzeriler'inden öğrenip kendi destanları haline getirdikleri, Hazar Türkmenler'inden bahseden Şecere-i Terâkime ve Şecere-i Türk gibi eserlerde de Köroğlu'nun adının geçmediği dikkate alınırsa bunun yakıştırma olduğu anlaşılır..." (Faruk; Albayrak, 2002: 268).

Bu bağlamda, Köroğlu'nun her sahada ortaya çıkış biçiminin ve kullanım seyrinin sorunlu olduğu çıkarımını yapabilmek mümkündür. Gerek popüler kültürümüzde gerek de akademik anlamda edebiyat araştırmalarımızda üstün cesareti, kahramanlığı ve halkçı yönüyle işlenip kullanılan bir kişilik olan Köroğlu, şahsı hakkındaki varyantlaşmalar ve rivayetler nedeniyle tam olarak anlaşılmaktan uzak kalmış ve gerçek şahsiyeti hakkında çoğu zaman mutabakata varılamamıştır. *Dede Korkut Kitabı*'ndaki tiplerde de yoğunlukla görülen bu durumun, roman türü özelinde modern edebiyatımızı da etkileyeceğini sözlü kültüre has bakış açısı ve rivayetlerle durmaksızın imajı beslenen/desteklenen bir elemanın tip olarak romancıya ve romana da üst düzeyde tesir edeceğini düşünmekle birlikte, bu elemanın izlerini ideolojik saiklerle yazılan romanlarda belirgin biçimde görebileceğimiz kanısındayız. Bu düşünceden hareketle, Türk toplumunda ve edebiyatında ortaya çıkan tip inşa etme, kullanma ve anlamlandırma faaliyetlerindeki sorunları, Yaşar Kemal'in *İnce Memed* romanı üzerinde somutlaştırmaya ve örneklemeye çalışacağız. Yazarın halk anlatıları ve diğer folklorik unsurlarla zenginleştirdiği, edebî lezzetin ve popülerliğin üst noktalarına çıkardığı romancılığının en önemli damarını oluşturan sözlü kültür ürünleri, aynı zamanda rivayetlerde de beslenen ve tip inşasında bu şekilde bir metod izlene yapıtlar olarak modern edebiyatımızda kendisine yer edinmiştir;

"...Yaşar Kemal, Anadolu âşık-hikâyecilerinin geleneğine göbek bağıyla bağlı kalmış bir yazar. Onu ta çocukluğundan başlayarak Anadolu sözlü geleneğinin destansı türleri büyülemiş. Bu yolda çıraklık dönemini Çukurova'nın Türk âşıklarını ve Kürt 'dengbejlerini' dinlemekle geçirmiş bir Kemal Sadık Göğceli; Yaşar Kemal olma kararına varınca da, Batı romancıları arasından Faulkner, Şolohov gibi, romana destanlık boyutlar verenlerden seçiyor ustalarını. Kalfalık sınavını Anadolu âşıklarını anlatı geleneğini sürdüren yapıtlarla veriyor." (Boratav, 2017: 426).

Yazarın, Kemal Sadık Göğceli'den Yaşar Kemal'e dönüşme sürecinin en önemli kazanımı olarak niteleyebileceğimiz *İnce Memed* romanı, annesiyle birlikte çok az bir toprağı ekip biçmekle geçinen yetim bir çocuğun mitolojik bir tip kahramana dönüşme yolculuğunu anlatırken, halkın sözlü kültürüne ve bunların etrafında meydana gelen rivayetlere

yaslanmış ve bunun sonucunda da Türk toplumunun bütün eğilim/yaşayış tarzındaki bireyleri bu eşkiya tipi üzerinde mutabık kılmayı başarmıştır. Sözlü kültür çevresinde oluşan rivayetler ve rivayetçiliğin bu eşkiya tipine temaslarını görünür kılmaya çalışmak, modern Türk romanımızda tip eksenli meydana gelen sorunları anlamak için oldukça verimli bir çaba olacaktır.

1. İNCE MEMED ROMANINDA SÖZLÜ KÜLTÜR ÜRÜNÜ OLARAK RİVAYETİN ROMAN TİPİNİN İNŞASINA ETKİLERİ

İnce Memed, hem yazarı Yaşar Kemal'in halk edebiyatı unsurlarından üst düzeyde faydalanması ve folklorik öğeleri romancılığını besleyen nitelikli unsurlar olarak işleyip kullanması bakımından, hem de Türk toplumunun taşra olarak nitelendirilen belli bir bölgesindeki sorunları, toplumsal düşünüş, yaşayış ve tavırları belirgin biçimde görebilmek bakımından incelenmeye uygun bir romandır. Toplam dört ciltten oluşan ve 32 yıllık uzun bir süreçte ortaya çıkan roman, eşkıyalığa ve eşkiya tipine yaklaşımı olarak modern öncesi metinlerle paralel bir çizgide ilerlemektedir. Yaşar Kemal'in, oldukça uzun bir zamanda yazdığı ve modern Türk romancılığına kazandırdığı *İnce Memed* romanı, yapıta adını veren *İnce Memed*'e üst düzey ideolojik sorumluluk ve işlev yüklemesi dolayısıyla geniş kitleler tarafından okunmuş ve sahiplenilmiştir. Bunun yanında, romana mekân olan Çukurova Bölgesi'nin olayların geçtiği zaman dilimindeki sosyokültürel, coğrafi ve ekonomik yapısı da göz önüne alındığında, romancının kendi içinden çıktığı toplumun ihtiyaçlarına cevap verecek kullanışlı bir tip inşa etmek istediğini söyleyebilmemiz mümkündür. Bu, salt Türk toplumu ve edebiyatı için değil, diğer toplumların edebiyatlarında da çokça karşılaşılan bir duruma karşılık gelmekle birlikte, romancının halkın sözlü ürünlerinden beslenen anlatım yeteneğinin de okuru metin karşısında etkisiz kılmakta ve romancı tarafından verilen bütün mesajlara açık hale getirmekte önemli rol oynadığını söyleyebiliriz. Batı romanı üzerinde bu durumu *Don Quijote*'de somutlaştırabilmek ve *İnce Memed* dörtlemesinde görülen tavrın ilk izlerini bu roman üzerinden tanımlayabilmek mümkündür;

“Sözcüklerin gücüyle kendilerini kaybeden okurlar gerçekte hayali birbirinden ayırt edemez hale gelir, akıllarından mahrum kalarak, deli ve budala gibi davranmaya başlarlar. Don Quijote insanın aklını başından alan bu türden kurmaca eserlerin tehlikelerini teşhis etme derdine düşen bir yandan da bunları okura deva diye sunmaya çalışan romanların ilkidir. Bilhassa modernizm, edebiyatın düzmece statüsü ve akıl çelip aldatma gücü konusunda çok sayıda yoruma önyak olmuş, bir büyü bozumu sanatı olduğunu ilan etmiştir.” (Felski, 2019: 70).

Roman gibi toplumsal hayat ve entelijansiya ile yakından ilişkili olan bir türün bu şekilde muhteris tavırlarla üretilmesi, romancıyı ve içinden çıktığı toplumu bazı sorgulamalara tutmaya sebebiyet vermektedir. *İnce Memed* gibi modern romanımızda önemli bir durak olan ve Türk edebiyatının kültürel birikiminden üst düzeyde istifade edilerek inşa edilmiş bir eşkıya tipi, okurda uyandırdığı izlenim ve zihinsel bütünleşme bağlamında kusursuz gözükebilir. Ancak *Dede Korkut Kitabı*'nda okurun karşılaştığı tipler ve tarihsel süreç boyunca varyantlara ayrılarak belirsizleşen Koroğlu'ndan da büyük izler taşıyan bu eşkıya tipi, topluma teklifleri ve eylemleri bağlamında çok büyük sorunları bünyesinde barındırmaktadır. Memed romanda, babası ölmüş ve annesiyle kıt kanaat geçinmeye çalışan, ağalık sistemi tarafından karın tokluğuna çalıştırılan küçük bir çocuk olarak romanın ilerleyen bölümlerinde çeşitli sebeplerden ötürü ağaya ve onun kurduğu zulüm düzenine başkaldıracak ve böylece silahlanarak mensup olduğu sosyal tabakadan sert bir kopuş gösterecektir. Bu durum, hem romanda anlatılan toplumun hem de okurun, bu tip üzerinden verilen bütün mesajlara açık ve tam bir kabullenme konumuna geçmesinin önünü açmaktadır.

Roman, küçük Memed'in ağalık sisteminin sömürsünden kaçarak komşu köye sığınmasını anlatan bir girişle açılır. Okurun karşısına ilk kez küçük ve çaresiz bir çocuk olarak çıkan Memed, olay akışında ve metin içi hiyerarşide hızlı bir şekilde yükselmiş, ağaların kurduğu sömürü düzeniyle halkı ezen ve yazar tarafından olumsuzlanan diğer eşkıyalarla mücadele eden kutsal bir özgürlük savaşçısı görünümü almıştır. Bu, romancının ideoloji temelinde tip unsuru üzerinden geliştirdiği bir yaklaşımdır ve inşa ettiği eşkıya tipini mümkün olduğunda öne çıkarmak için romanın kuralları dışına taşmayı bile göze almıştır. Söz konusu tavır, yazarın Çukurova Bölgesi'ni mekân olarak kullandığı romanlarının hemen hepsinde görülmekle birlikte *İnce Memed* dörtlemesinde biraz daha fazla göze çarpmaktadır;

“...Derebeyliğin çöküşü ve kapitalizmin gelişi Yaşar Kemal'e göre de kaçınılmazdır ve bu anlamda 'zamanı üretim tarzları kategorisi içinde ve nesnel tarihsel zaman olarak' alır ele. Ama kaçınılmaz olarak gördüğü bu değişikliği iyimser bir bakış açısıyla yorumladığı söylenebilir mi? Sanırım mesele daha karmaşık. Bana öyle geliyor ki metinde, geçmiş zaman karşısında kuramsal düzeydeki tutumla, duygusal düzeydeki tutum aynı değil, çünkü Yaşar Kemal kafasıyla derebeyliğe karşı olsa da yüreğiyle ondan yana.” (Moran, 2016: 159).

Moran'ın, Yaşar Kemal'in bir başka yapıtı olan *Yusufoçuk Yusuf* üzerinden örneklediği bu durum, romancının zihinsel anlamdaki açmazlarını göstermekle beraber, topluma ve toplumsal sınıflara bakış açısının da sorunlu olduğunu ortaya koyar niteliktedir. Aslında

yazar, pratikte mensup olduğu sosyal sınıfa ait bir tip inşa etme kaygısını taşıırken diğer taraftan da İnce Memed'in mücadele verdiği kitlenin varlığına muhtaçtır ve bunu romanında her fırsatta göstermek ister; çünkü inşa etmeye çalıştığı eşkıya tipi ancak bu şekilde anlamlı olabilecek ve okura tesir edebilecektir. Romancı bu tutumunu, yöresel ifade kalıpları ve gelişmiş sözlü kültür birikimini okuru etki altına almak ve pasifize etmek şeklinde kullandığı için yumuşatmış ve kabul edilebilir biçime sokmuştur. Halk edebiyatı kaynaklı sözlü kültür ürünlerinde karşımıza çıkan okurun/dinleyicinin zihnini sürekli bir mesaja açık tutmak ve dinamizmi sağlamak yöntemi, Yaşar Kemal'in romancılığının en önemli kısımlarından birini oluşturmakla birlikte, *İnce Memed* dörtlemesinin bu denli ideolojik yoğunluğu yüksek ve talep edilen bir roman olmasının en önemli sebeplerindendir. Romanda, İnce Memed'in şahsı üzerinde oluşturulan gerçeküstü kahramanlıkla donatılmış tavır, bu durumun en önemli sebebidir ve İnce Memed'in böyle karizmatik bir roman tipi olmasında en büyük etkenin rivayetlerden beslenmesi ve romanda bu şekilde bir ivme kazanması olduğunu düşünmemize olanak tanır.

Bu noktada, roman boyunca trajedisi anlatılan kitle kullanılarak İnce Memed, yöre insanının özlemini çektiği ve onların yaşayışları, düşünsel refleksleri, ihtirasları çizgisinde donatılmıştır. Olay akışında kendisine biçilen görev doğrultusunda kendi sosyal sınıfından kopan İnce Memed, kitlenin şahsı ve eylemlerini rivayetlerle donatması neticesinde iyiden iyiye kitleden uzaklaşacak ve bir velî imajına bürünecektir. Romancı bunu, rivayetlerin mantığını romandaki ikincil ve üçüncül kahramanlar üzerinde işletmek yoluyla yapmıştır;

“...İnce Memed'e yardımcı olan yaşlılar bu tipten eserlerdeki “mazlumun çevre”si diyeceğimiz grubu oluşturan, zulme uğrayanın, zalimle boy ölçüşmesini sağlayan yardımcılarıdır. Bunlar esas şahsı yüceltirler, onun efsanesini yaratırlar. Yanıp yakılarak olayları hikâye etmeleri ile heyecanı ortak bir şekilde ifade etmiş olurlar. Halk bu sebeple kahramanın yanında yer alır.” (Akdeniz, 2008: 98).

İnce Memed'in etrafında oluşturulan, ikincil ve üçüncül kahramanlardan meydana gelen bu kitle, onun şahsı ve eylemleri etrafında meydana getirdikleri rivayetler aracılığıyla İnce Memed'in ulu bir kişilik olmasına ve akış boyunca giderek efsaneleşmesine ön ayak olurlar. Romanda inşa edilen bu eşkıya tipinin “mecbur adam” olması, yalnız kendi kişiliğinde muhafaza ettiği isyan kültüründen değil, halk düşüncesinin ve ifade biçimlerinin ona atfettiği kutsallıkların, imajının en önemli tamamlayıcılarından olmasıdır. Ancak romanda tip etrafında bu rivayetlerin oluşması için tip kahramanın bazı aksiyonlara girmesi ve halkın algısını söze dökmeye teşvik etmesi gerekmektedir. Bu

bağlamda İnce Memed, romanın ilk yüz sayfasına kadar birkaç önemli eyleme girer. Bunlardan ilki, bir vesileyle mekân değiştirmesi ve ilk defa şehre gitmesidir. İkincisi ise sevdiği kız Hatçe'nin, Abdi Ağa'nın yeğeni ile evlendirilmesini engellemek için bir silahlı çatışmaya girmesidir. Bu iki olay İnce Mehmed'in ağaya karşı haklı bir isyana girişmesinin önünü açar ve adalet, eşitlik, özgürlük gibi kavramlar uğruna mücadele veren romantik eşkıya tipi yavaş yavaş ortaya çıkmaya başlar. İnce Mehmed'in birbiri ardına yaptığı kahramanlıklar onun sıradan bir insan olmadığı ve diğer eşkıyalar gibi yakalanmasının/teslim olmasının ya da öldürülmesinin imkânsız olduğu yönünde rivayetleri besler;

“Derken Mehmed'in içine korkuya benzer bir şey girdi. Binden fazla köylü! Bu inanılmaz bir iştir. Binden fazla silahlı köylünün ne işi var bu dağlarda? Bu görülmüş iş değil. Bir köy yanmış. Yanmışsa onların nesine gerek? Bir bölük de candarma! Aldırma. Olursa olsun. Yüreğindeki korku silindi, geçti gitti. Şimdi öyle hissediyor ki, bin beş yüz olsun, iki bin olsun.”
(Kemal, 2008: 309).

İnce Memed'in romanda giriştiği eylemler, rivayetler neticesinde onun insanüstü bir varlık olduğuna kanaat getirilmesine ve ona karşı sıradan bir kişiye/eşkıyaya nazaran çok daha büyük bir kuvvetin harekete geçmesinin önünü açmıştır. İnce Memed, halka zulmeden Deli Durdu'yu ortadan kaldırdıktan sonra cesareti ve silahşorluğu hakkında rivayetler yayılmaya başlar. Bu, İnce Memed'in insanüstü imajının perçinlenmesine olanak tanır;

“ ‘De bakalım, nasıl adamdır, bu İnce Memed?’

Horalı yutkundu, dudaklarını siler gibi yaptı:

‘...Şöyle bakarsan bir şeye benzetemezsin. Kısacık, incecik, koca kafalı, büyük gözlü, yirmi yaşında gösteren, hep düşünceli duran bir çocuktur. Onun kurşun attığını görmeyen, bir çatışmada yanında bulunmayan kim olduğunu anlayamaz. Bir nişan atar ki, meteliği vurur. Çeteye geldiği gün- Deli Durduyu bilirsin, ne kadar iyi nişancı olduğunu da bilirsin- İnce Memed, ondan iyi attıydı. Şimdi artık iğnenin deliğinden geçiriyordur... ’ “
(Kemal, 2008: 316).

Romanda, bir başka eşkıya çetesinin lideri olan Kalaycı ve Horalı adlı bir çete üyesi arasında geçen bu diyalog, İnce Memed'in eylemlerinin abartılı bir biçimde anlatılması ve kitlenin İnce Memed imajını rivayetler doğrultusunda algılaması, bu şekilde yorumlamasına neden olacak ifadeler olarak değerlendirilebilir. Horalı'nın zihninde oluşan ve çevresine yansıttığı İnce Memed imajı, aslında çok sıradan ve gösterişsiz bir

izlenim uyandıran İnce Memed'i insanüstü bir şahsiyet olarak anlatmak ve topluma bu şekilde tanıtmakla sonuçlanacaktır. Horalı'nın ifadelerinde somutlamaya çalıştığımız bu tavır, sözlü kültürün dinamik yapısıyla birleşerek, toplumun ihtiyaç duyduğu kişiyi yaratma ve kullanma dürtüsü neticesinde, İnce Memed'i aslında olduğu kişiden çok farklı bir biçimde tanıtacak ve onun gerçek kişiliğinde bazı boşluklar/kaymalar yaratacaktır. Toplum, İnce Memed'in şahsında meydana gelen bu belirsizliği ve boşluğu, rivayetleri kullanmak yoluyla doldurmaya başlayacak ve bunun sonucunda, mitolojik bir kişilik olarak toplumun zihninde yeniden inşa edilecektir;

“...Kalabalık dalgalandı. Önce mırıltı halinde bir ses, kalabalığı baştan aşağı dolaştı. Mırıltı yükseldi, her ağızdan bir ses çıkmaya başladı. Köyü inanılmaz bir gürültüdür doldurdu. Köpekler havlıyor, horozlar ötüşüyorlar, tavuklar bütün telaşlarıyla oradan oraya kaçıyorlardı. Çocuklar ağlaşıyorlardı. Ahırda eşekler anırıyor, atlar kişniyordu. Değirmenoluk köyü, Değirmenoluk oldu olalı böyle bir gürültüyü hiçbir zaman duymamıştır...” (Kemal, 2008: 325).

Romanın bu kısmında, İnce Memed'in kitle üzerinde yarattığı etki anlatılırken, romancının, tip unsurunun mitolojide görülen kahramanlarla temas halinde olduğunu söylemek mümkündür. O, çevresindeki canlı cansız her varlığı yüksek tesir altında bırakabilen bir kişiliği sahiptir ve varlığı her şeyi harekete geçirmeye yetmektedir. Bu durum, İnce Memed'in etkileyiciliğini arttırmakta ve okur tarafında kabul edilirliliğini olabildiğince yükseltmektedir. Böylesine etkileyici bir kişiliğin şahsı etrafında rivayetler oluşması kaçınılmazdır.

Ayrıca, romanın birçok yerinde doğaya has unsurların da rivayetlerle beslenmesi ve olağanüstü biçimde okura sunulmasıyla karşılaşmak mümkündür. Bunlar, İnce Memed'in ruhsal durumunu tasvir ederken anlatılan ve yazar tarafından titizlikle düşünülmüş yapılarıdır. Yazar, tip kahramanın iç bunalımını okura daha etkin sunabilmek için bu öğeleri kullanır;

“...O gece sabaha kadar, bütün gece ateş Dikenlidüzünde Kınaltepeden Yıldıztepesine, suyun gözünden Kabağaca, öteki köylere, ta aşağılara, Çürükpınara kadar dolandı durdu. Koca bir aydınlık düzlüğü yalıyordu. Sonra Alidağın tepesinde bir top ateş gözüktü. Kocaman bir top ateş. Kuyrukyıldızı gibi dönen, kıvılcımlar saçan bir top ateş... Alidağın tepesi gün vurmuş gibi ağarıverdi. Apaydınlık. Köylüler bu işe şaşılar. Memed de şaştı.” (Kemal, 2008: 328).

Parçada bahsedilen durum, halk edebiyatı ürünlerinde ve sözlü gelenekte çokça karşımıza çıkmasının yanında, bu ve buna benzer doğa olaylarından bahseden halk edebiyatı ürünlerinin genelini, rivayetlerden beslendiğini ve bu çizgide oluşturulduğunu söyleyebilmek mümkündür. Romancının, böyle bir olayı okura sunmasının amacı, tip elamanını ve onun üzerinden geliştirdiği mesajını doğaya has unsurların harekete geçmesini kullanarak daha kabul edilebilir ve etkili kılmaktır. Aslında romancının yapmış olduğu bu açılım, realite bağlamında düşünüldüğüne sağlam temeller üzerine oturtulamaz. Bu, romanın bazı belirsizlikler doğrultusunda ilerlemesi ve tip unsurunun pek çok farklı imaja bürünmesine zemin hazırlar. *İnce Memed* dörtlemesinin geneline bakıldığında, romanda anlatılan toplumun, İnce Memed'in şahsı ve eylemleri üzerinde tam bir mutabakat sağladığını söyleyebilmek mümkün değildir. Kimine göre çok yakışıklı, uzun boylu ve halk yanlısı olan İnce Memed, kimine göre ise çok çirkin, halka zulmeden bir şahsiyettir;

“...Mazide yaşamış ve tarihe mal olmuş kişilerin hali hazırda da tanınıyor olmalarını sağlayan şeyin sadece yazılı kaynaklar olmadığı izahıtan varestedir. Hatta denilebilir ki nesillerden nesillere intikal eden olayların ve kişilerin halkın malumatı haline gelmesi ekseriyetle tevatür edile gelen şifahi anlatılar sayesinde. Bu şifahi anlatılar vesilesiyle, mazi ile hali hazır arasında halk nezdinde bir rabıta kurulmuş olur. Tabiidir ki olayların ve kişilerin nesilden nesle naklolunmasının şifahi unsurlarla gerçekleşmesi bazı problemleri beraberinde getirecektir. Aktarımın şifahi olması kaçınılmaz olarak işin içine hissilik indilik ve keyfilik gibi subjektif unsurların girmesine sebep olacaktır. Bu durumda tarihi gerçeklikler ile bu gerçekliklerin folklordaki tezahürleri arasında farklılıklar görülecektir.” (Topluk, 2017: 64).

Toplumun İnce Memed'in kişiliği hakkında geliştirdiği bu sorunlu düşünceler, rivayetler neticesinde ortaya çıkmıştır ve yazar bu rivayetleri romandaki iç gerilimi yükseltmek için oldukça başarılı bir biçimde kullanmıştır. Ayrıca yazar bu sayede dinamik bir metin de meydana getirmiş ve okurun zihninin, metin boyunca verilecek mesajlara açık olmasını sağlamıştır. Bu bağlamda *İnce Memed* romanı, tıpkı sözlü kültüre ait edebî ürünler ve bu ürünlere bağlı olarak gelişen rivayetler gibi, muhatabının zihnini daima bir mesaja açık tutacak dinamik bir yapıya sahiptir. Roman boyunca İnce Memed, şahsı etrafında dönen rivayetler sayesinde köylülerin umut bağladığı bir kurtarıcıya dönüşürken, ağalar için ise korku duyulan bir kişilik olur;

“...Abdi çökmüştü. Zayıflamıştı. Avurdu avurduna geçmişti. Kahvede akşamlarda dek kulağının dibine İnce Memed lafı ediliyordu. Buna ifrit

oluyordu ama, ne gelirdi elden. Elin ağzı torba değildi ki bağlayasın.”(Kemal, 2008: 386).

İnce Memed 1'in sonlarına doğru, Abdi ağa, İnce Memed'in onu öldürmek için fırsat kolladığı ve her an ölebileceği düşüncesiyle baş başa kalır. Abdi'nin böyle bir düşünceye kapılmasının gerçeklikle ilgili bulunmakla birlikte, halk arasında İnce Memed hakkında üretilen rivayetler, Abdi Ağa'nın büyük bir korkuyla ölümü beklemesine neden olur. İnce Memed ve Abdi Ağa arasındaki bu gerilim, yazar tarafından çok nitelikli bir metin hızlandırma unsuru olarak kullanılmıştır. Romancı, iki zıt düşünceyi temsil eden ve birbiriyle uzlaşma imkânı bulunmayan bu iki eleman üzerinden ustalıklı bir son hazırlamak ister. Bunu yaparken, romanın sonlarına doğru İnce Memed hakkında halk arasında dolaşan rivayetler, dozu yükseltilmiş bir şekilde okura bir kez daha aktarılır;

“...Bir an içinde, bütün kasabada, ‘İnce Memede kurşun geçmiyormuş’ lafı yayıldı. Dillere düştü. Abdi Ağanın kulağına kadar geldi. Abdi Ağa eriyordu zaten. Bir deri bir kemik kalmıştı. İnce Memedin ölüm haberini bekleye bekleye bir hal olmuştu...” (Kemal, 2008: 400).

Abdi Ağa, İnce Memed'in kurşun geçirmeyen ve öldürülmesi mümkün olmayan bir kişi olduğuna ilişkin rivayetlere inanır ve her an onun tarafından öldürülme korkusuyla Ankara'ya bir dilekçe yazmak için Siyasetçiye (arzuhalci) gider. Abdi Ağa, dilekçeyi yazdırırken İnce Memed'in kan içen, çocukları öldüren, genç kızları dağa kaldıran ve ırzlarına geçen bir şaki olduğu yönünde bazı diktelerde bulunur. Bu durum, sürekli rivayetlerle beslenen bir eşkıyanın, düşmanları gözündeki izdüşümüdür. Hem İnce Memed'in destekçileri hem de düşmanları, onun nasıl bir kişi olduğu hakkında kesin bir imaj oluşturamamışlardır. Bu aynı zamanda yazarın ideolojik tutumunun da açık bir göstergesidir. Bu durum, onun kişiliğinin rivayetler etrafında inşa edilmesinin önünü açmaktadır. Yazar, bunu ustalıklı bir biçimde kullanmış, Türk edebiyatının olağanüstü tipler yaratma geleneğinden istifade etmiş, bunu ideolojik anlamda kullanılabilir bir biçime sokmuştur. Ağalık sisteminin zulmü altında ezilen ve çaresizlik içinde olan bir kitlenin içinden çıkan ve sınıfsal dürtülerinin harekete geçirmesiyle yoğun bir mücadele yürüten İnce Memed, kitle tarafından yoğun kutsallıkla çevrelenmesi ve saygı duyulmasının yanında, rivayetlerle beslenmesi kolaylaşan bir imaja bürünmüştür;

“İnce Memed'in deyişiyle, “dünya kurulduğundan bu yana zulüm altında olan, zulme, yoksulluğa, alçalmağa, aşağılanmağa, öldürülmeğe, tutsaklığa, on yıl askerliğe, Yemen'e” dayanan köylüler, kendi yapamadıklarını İnce Memed yapınca, başkaldırınca İnce Memed'i evliya yerine koyuyorlar, başlarına taç yapıyorlar...” (Naci, 2019: 372).

Yazar, *İnce Memed 1* romanının sonlarına doğru, İnce Memed'in halka zulmeden Abdi Ağa'yı infaz etmesini destansı bir biçimde okura sunar. Bu, aynı zamanda yazarın ideolojisinin galip geldiği bir kısım olarak da tanımlanabilir. Bu kısımdan sonra romanın ucu açık bırakılmış bir şekilde sonlanmasını ve metnin tip olgusu etrafında rivayetlere açık hale gelmesi göze çarpmaktadır;

“İnce Memeden bir daha haber alınmadı. İmi timi bellisiz oldu. O gün bugündür, Dikenlidüzü köylüleri her yıl çift koşmazdan önce, çakırdikenliğe büyük bir toy düğünle ateş verirler. Ateş, üç gün üç gece düzde dolu dizgin yuvarlanır. Çakırdikenliği delicesine yalar. Yanan dikenlikten çığlıklar gelir. Bu ateşle birlikte de Alıdağın doruğunda bir top ışık patlar. Dağın başı üç gece ağırır, gündüz gibi olur.” (Kemal, 2008: 436).

Romanın bu şekilde bitirilmesi yazarın metne ve okura yön vermedeki yeteneğini gösteren ustalıklı bir açımdır. Romanda anlatılan, toplum özelinde düşünecek olursak İnce Memed gibi halktan yana tavır koyan ve sınıf bilinci yüksek bir kahramanın varlığı toplum için psikolojik bir gerekliliktir. İnce Memed'in fiziken yok olması, toplumun psikolojisi ve ihtirasları bağlamında kabul edilemez bir durumdur. Toplum bunu kendine has anlayış ve ifade ediş biçimiyle telafi etmek ister. İşte rivayetler bu çizgide ortaya çıkan ve kullanılan sözlü kültür ürünleridir. Romanı hala kıymetli talep edilebilir kılan şey bu mekanizmayı bünyesinde taşıması ve işletmesidir.

SONUÇ

Rivayetin, 20. yüzyıl ideolojik Türk romanındaki seçkin örneklerinde biri olan *İnce Memed*'e etkisini serinin ilk romanı üzerinden incelediğimiz bu çalışma, halkın en kıymetli ve irdelenmeye muhtaç sözlü kültür ürünleri olan rivayetlerin modern edebiyatımızda bile oldukça güçlü unsur olduğunu ve ideolojik düzlemde de kullanılabilecek nitelikte ürünler olduğunu tip olgusu üzerinden ispata çalışmaktadır. Ayrıca tip olgusunun muhteris bir tavırla kullanıldığında ortaya çıkarabileceği problemlere de işaret etmek çalışmanın amaçlarından. Roman gibi toplumları gelişmişlik düzeyleriyle doğrudan bağlantılı olan bir türün içinde barındırdığı tipler, toplumların düşünce yapısı ve sosyal gerçekliklerini ortaya koyan unsurlardır. Tarihsel süreç boyunca problemleri bir tip olan eşkıyanın romancılığımızda yüceltilmesi etik dışı olduğu açıktır ancak rivayetlerle beslenerek inşa edilen bu olgunun roman tekniği açısından çok kullanışlı olduğu düşünülmektedir. Son tahlilde doğru toplumlarının romanını okur tarafından talep edilir kılan şey, içinde tıpkı İnce Memed gibi bir kurtarıcı bulunduruyor olmasıdır ve bunun sözlü kültür çevresinde oluşan rivayetlerle yakından bir bağlantısı vardır.

KAYNAKÇA

- AKDENİZ, Sıla (2008), "*Hikâyeden Romana Soylu Bir Dönüşüm*", **Milli Folklor Dergisi**, 20(79), s. 94-99.
- BORATAV, Pertev Naili (2017), **Folklor ve Edebiyat**, Bilgesu Yay., İstanbul.
- DUMAN, Mustafa (2012), "*Bozkurttan Hızır'a Türk Halk Anlatmalarında Kılavuz*", **Milli Folklor Dergisi**, 24(96), s. 190-201.
- DURSUN, Aysun (2017), "*Sözlü Kültürün Yazılı Kültüre Etkisi: "Toprak"ı Ekmek*", **Sosyal Bilimler Dergisi**, 4(12), s. 311-323.
- EKİCİ, Metin (1998), "*Dede Korkut Kitabı ve Sözlü Gelenek*", **Bilge Dergisi**, 4(15), s. 18.
- FELSKİ, Rita (2019), **Edebiyat Ne İşe Yarar?**, Metis Yay., İstanbul.
- KAPLAN, Mehmet (2019), **Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar 3-Tip Tahlilleri**, Dergâh Yay., İstanbul.
- KEMAL, Yaşar (2008), **İnce Memed 1**, Yapı Kredi Yay., İstanbul.
- KURTULUŞ, Meriç (2009), "*Ağrıdağı Efsanesi'nden Sözlü Edebiyata Metinlerarası Bir Yolculuk*", **Milli Folklor Dergisi**, 21(83), s. 62-69.
- MORAN, Berna (2016), **Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 2**, İletişim Yay., İstanbul.
- NACİ, Fethi (2019), **Yüz Yılın 100 Türk Romanı**, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul.
- ÖZÇELİK, Sadettin (2017), "*Sözlü El Yazması Ürünlerinin Edisyon Kritik Yöntemiyle Okunması: Dede Korkut Örneği*", **belleten**, 65(1), s. 91-104
- SARPKAYA, Seçkin (2015), "*Dede Korkut Kitabı'nda Olağanüstü Tipler*", **Milli Folklor Dergisi**, 27(107), s. 97-107
- SÜMER, Faruk & ALBAYRAK Nurettin (2002), "*Köroğlu*", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/> (Erişim Tarihi: 2.11.2021).
- TOPLUK, Gökhan (2017), "*Kemal Tahir ve Yaşar Kemal Örnekleri Üzerinden Eşkıyalık Yazımına Bir Bakış*", **Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 5(1), s. 59-78.